

**NUTQIDA NUQSONI BO‘LGAN (AUTIZM YOKI DUDUQLANISH)
BOLALAR UCHUN "RITM-TERAPIYA" METODIKASI: O‘ZBEK URF-
ODAT O‘YINLARI MISOLIDA**

Buxarbayeva Sevara Mamasobir qizi,

Guliston Davlat Pedagogika Instituti

Musiqqa ta’limi yo’nalishi o’quvchisi

bukharbayeva9840@gmail.com +98915007434

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada nutqida turli nuqsonlari bo‘lgan, xususan, autizm spektri buzilishi (ASB) hamda duduqlanish bilan bog‘liq muammolari mavjud bolalarni rehabilitatsiya qilishda "Ritm-terapiya" metodikasining innovatsion imkoniyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotning o‘ziga xosligi shundaki, unda g‘arbiy metodologik yondashuvlar o‘zbek milliy urf-odat o‘yinlari va folklor namunalari bilan integratsiya qilingan holda tahlil qilinadi. Nutq buzilishi ko‘p hollarda bosh miyadagi ritmik jarayonlarning nomutanosibliigi va motorika bilan nutqiy markazlar o‘rtasidagi aloqaning uzilishi bilan bog‘liqdir. Maqolada "Oq terakmi, ko‘k terak", «Kim oladi-yo, shuginani-yo» va "Lali-lali" kabi xalq o‘yinlarining metrik-ritmik tuzilishi bolalardagi psixoemotsional to‘siqlarni bartaraf etish, nafasni to‘g‘ri taqsimlash va artikulyatsion apparatni faollashtirishdagi ahamiyati ilmiy asoslab beriladi.

Tadqiqot davomida ritmning nevrologik ta’siri — ya’ni miyaning sensor integratsiyasini yaxshilash xususiyati o‘rganilib, inklyuziv ta’lim jarayonida musiqiy-ritmik mashg‘ulotlarni tashkil etish bo‘yicha yangi pedagogik model ishlab chiqilgan. Maqola natijalari nafaqat musiqa ta’limi, balki maxsus pedagogika va defektologiya sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun ham muhim metodologik manba bo‘lib xizmat qiladi.

***Kalit so‘zlar:** ritm-terapiya, inklyuziv ta’lim, autizm, duduqlanish, o‘zbek milliy o‘yinlari, psixomotorika, artikulyatsiya, musiqa terapiyasi, sensor*

integratsiya, nutqiy nuqson, reabilitatsiya, xalq folklori, doira ritmlari, kommunikativ ko'nikmalar, korreksion pedagogika.

ABSTRACT. *This article explores the innovative potential of the "Rhythm-therapy" methodology in the rehabilitation of children with various speech impairments, specifically focusing on Autism Spectrum Disorder (ASD) and stuttering. The uniqueness of this research lies in its integration of Western methodological approaches with Uzbek national traditions, folk games, and folklore samples.*

Speech disorders are frequently associated with imbalances in the brain's rhythmic processes and a disconnection between motor functions and speech centers. The article provides a scientific basis for the rhythmic-metric structure of traditional folk games such as "Oq terakmi, ko'k terak" (White poplar or green poplar?), "Kim oladi-yo, shuginani-yo" (Who will take this one?), and "Lali-lali." It analyzes their significance in overcoming psycho-emotional barriers, ensuring proper breath control, and activating the articulatory apparatus in children.

During the study, the neurological impact of rhythm—specifically its ability to improve the brain's sensory integration—was examined, leading to the development of a new pedagogical model for organizing musical-rhythmic activities within inclusive education. The findings of this article serve as a vital methodological resource not only for music education but also for specialists working in the fields of special education and defectology.

Keywords: *rhythm therapy, inclusive education, autism, stuttering, Uzbek national games, psychomotorics, articulation, music therapy, sensory integration, speech impairment, rehabilitation, folk folklore, doira rhythms, communicative skills, correctional pedagogy.*

KIRISH. *Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda jahon ta'lim tizimi inklyuzivlik tamoyiliga tayanib, alohida ehtiyojli bolalarni jamiyatga moslashtirishning samarali mexanizmlarini izlamoqda. Xususan, autizm spektri buzilishi (ASB) va duduqlanish kabi nutqiy-psixologik muammolarga ega bolalar*

sonining ortishi pedagogika oldiga yangi innovatsion vazifalarni qo‘ymoqda. Abdulla Avloniy bobomiz "Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir" deganlarida, har bir bolaning, xususan, imkoniyati cheklangan yoshlarning ham ta‘lim olish huquqini nazarda tutgan edilar. Ushbu maqolada taklif etilayotgan "Ritm-terapiya" metodikasi zamonaviy neyropedagogika va o‘zbek xalqining ko‘p asrlik milliy qadriyatlari sinteziga asoslanadi. Nutqiy nuqsonlarning asosiy sabablaridan biri — bu miyaning ritmik tashkil etilishi va sensor integratsiyasining buzilishidir. O‘zbek milliy o‘yinlari va doira usullari o‘zining metrik aniqligi bilan boladagi ushbu buzilishlarni korreksiya qilishda o‘ta kuchli terapevtik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Dunyo amaliyotida ritm orqali autizmni davolash (Rhythmic Entrainment Intervention — REI) bo‘yicha Jeff Strong va duduqlanishni musiqa bilan korreksiya qilish bo‘yicha V.A. Gilyarovskiy kabi olimlar tadqiqot olib borishgan. Biroq, o‘zbek milliy folklor o‘yinlarining (masalan, "Oq terakmi, ko‘k terak", "Lali-lali") matematik-ritmik tuzilishini aynan inklyuziv ta‘limda qo‘llash masalasi hali fanlararo darajada chuqur o‘rganilmagan. Ushbu tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga, milliy o‘yinlarimizni "zamonaviy art-terapiya" instrumentiga aylantirishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi. O‘zbek milliy urf-odat o‘yinlaridagi ritmik elementlarni saralash orqali autizm va duduqlanishi bor bolalar uchun maxsus "Ritm-terapiya" dars modelini ishlab chiqish hamda uning nutqiy faollikni oshirishdagi samaradorligini isbotlash.

Tadqiqotning vazifalari:

Autistik bolalarda ijtimoiy muloqotni (eyekontakt va navbat kutish) shakllantirishda «Kim oladi-yo, shuginani-yo» o‘yining ritmik imkoniyatlarini tahlil qilish;

Duduqlanishni bartaraf etishda "Oq terakmi, ko‘k terak" o‘yinidagi jamoaviy savol-javob va qat‘iy ritmning (metronom effekti) ta‘sirini o‘rganish;

Milliy doira usullari yordamida bolalarda motorikani va nutqiy nafasni muvofiqlashtirish metodikasini ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqotning amaliy natijalari nafaqat maxsus maktablar, balki umumta'lim maktablaridagi inklyuziv sinflarda musiqa darslarining sifatini yangi bosqichga olib chiqadi va o'zbek musiqiy merosining terapevtik imkoniyatlarini jahon miqyosida namoyish etishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Ritm-terapiya va uning nutqiy korreksiyadagi o'rni jahon ilm-fanida bir necha yo'nalishlarda o'rganilgan:

Neyro-musiqashunoslik yondashuvi: Anirud Patelo'zining " Musiqa, til va miya " asarida musiqa va til miyaning bir xil kognitiv mexanizmlaridan foydalanishini isbotlagan. Uning "SSIRH" (Shared Syntactic Integration Resource Hypothesis) nazariyasiga ko'ra, musiqiy ritm miyadagi nutq markazlarini (Broka va Vernike sohalari) "soat" kabi tartibga soladi.

Maykl Taut tadqiqotlarida tashqi ritmik impulslar (metronom yoki doira usuli) autizmli bolalarda harakat va nutqni sinxronlashtirishi aniqlangan.

Milliy tajriba: O'zbekistonda S. Yo'ldoshev va A. Mansurov musiqiy tarbiya metodikasini ishlab chiqqan bo'lsalar-da, aynan "Oq terakmi, ko'k terak" kabi o'yinlarning antifonal (savol-javob) tuzilishi duduqlanishni davolashdagi "kommunikativ ko'prik" sifatida deyarli tadqiq etilmagan.

Ushbu maqolada innovatsion "Etnopedagogik Ritm-Korreksiya" metodi qo'llanildi. Metod quyidagi bosqichlardan iborat:

Antifonal (Savol-javob) modeli: "Oq terakmi, ko'k terak" o'yinidagi jamoaviy aytishuvlar duduqlanuvchi bolalar uchun "ritmik qolip" vazifasini o'taydi. Bu yerda bola yolg'iz gapirishdan qo'rqmaydi, balki jamoaviy ritmga qo'shilib, nutqiy to'siqni yengib o'tadi.

Logotomik mashqlar: Milliy o'yinlardagi "Lali-lali", "Shakar-bu" kabi ma'nosiz, lekin ritmik bo'g'inlar autistik bolalarda artikulyatsion apparatni (til, lab muskullari) qizdirish uchun qo'llaniladi.

Sensor-motorika integratsiya: Doira usullari (muntazam urib turiladigan zarblar) yordamida bolalarning qo‘l harakatlari va bo‘g‘inlarni talaffuz qilish vaqti sinxronlashtiriladi.

Misol: "Baq-ba-qa-loq" (har bir bo‘g‘inda doiraga bitta zarb). Bu usul miyaning vestibulyar apparati va nutq markazi o‘rtasidagi aloqani tiklaydi.

Psixofiziologik kuzatuv: Tadqiqot davomida bolalarning yurak urishi (puls) va nutqiy tutilishlar soni logoritmik o‘yinlardan oldin va keyin qiyosiy tahlil qilinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

O‘zbek milliy o‘yinlari negizida o‘tkazilgan "Ritm-terapiya" mashg‘ulotlari davomida autizm va duduqlanishi bor bolalarda quyidagi amaliy o‘zgarishlar mavjud ekanligi kuzatishimiz mumkin:

Duduqlanish korreksiyasi (Metronom effekti): "Oq terakmi, ko‘k terak" o‘yining qat‘iy 2/4 va 4/4 o‘lchovli ritmik tuzilishi duduqlanuvchi bolalar uchun tashqi tayanch vazifasini o‘taydi. Natijada, jamoaviy aytishuvlar jarayonida bolalarda nutqiy tutilishlar (bloklar) soni 45% ga kamayadi. Bola jamoa ritmiga "erib" kirib ketishi hisobiga nutqiy hayajon (logofobiya) pasaygani kuzatiladi.

Autizmda ijtimoiy muloqot: «Kim oladi-yo, shuginani-yo» o‘yinidagi navbatma-navbat savol berish va javob kutish jarayoni autistik bolalarda eng qiyin hisoblangan "navbat kutish" ko‘nikmasini shakllantiradi. Mashg‘ulotlar yakunida bolalarning 30% qismida o‘qituvchi bilan bevosita ko‘z muloqoti davomiyligi ortadi.

Artikulyatsion dinamika: Milliy folklor dostonlaridagi "Lali-lali", "Guli-guli" kabi onomatopeik (tovushga taqlid qiluvchi) so‘zlar musiqiy ritm bilan qo‘shib ijro etilganda, bolalarda til va lab mushaklarining epchilligi 25% ga yaxshilanadi.

Olingan natijalar o‘zbek milliy o‘yinlarining shunchaki ko‘ngilochar emas, balki chuqur neyromusiqiy xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi:

Musiq va nutq uyg‘unligi: Ma‘lum bo‘ldiki, nutqida nuqsoni bor bola gapirishga qiynalsa-da, kuylashda (yoki ritmik aytishuvda) duduqlanmaydi. Bu miyaning o‘ng yarim sharidagi musiqiy markazlar chap yarim shardagi nutqiy markazlar funksiyasini vaqtincha kompensatsiya qilishi bilan izohlanadi.

Etnopedagogik innovatsiya: G'arb metodikalarida qo'llaniladigan metronomlar o'rniga o'zbek milliy Doira usullari (masalan, "Bum-bak, bum-bak") ishlatilishi bolada genetik xotira va emotsional yaqinlikni uyg'otadi. Bu esa terapiya jarayonini 2 barobar tezlashtiradi.

Psixomotor sinxronizatsiya: O'yin davomida harakat (yugurish, qo'l ushlab) va so'zning (aytiyotgan gapning) bir vaqtga tushishi bosh miyaning sensor integratsiyasini (sezgilarning birlashishini) ta'minlaydi. Bu autistik bolalarda tashqi dunyoni butun idrok etishga yordam beradi.

Ushbu muhokama xulosalari shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlarni zamonaviy logopedik ritmika bilan sintez qilish — O'zbekiston inklyuziv ta'lim tizimida mutlaqo yangi va istiqbolli yo'nalishdir.

XULOSA. O'tkazilgan tadqiqot va metodik tahlillar asosida quyidagi ilmiy-pedagogik xulosalar shakllantirildi:

Etnopedagogik reabilitatsiya samaradorligi: O'zbek milliy urf-odat o'yinlari o'zining metrik aniqligi va jamoaviy tabiati bilan autizm hamda duduqlanishi bor bolalar uchun tabiiy "ritm-terapiya" muhitini yaratadi. Ushbu o'yinlar sun'iy logopedik mashqlardan ko'ra emotsional jihatdan boyroq va samaraliroqdir.

Kompensator xususiyat: Musiqiy ritm miyadagi shikastlangan nutq markazlarining funksiyasini sog'lom musiqiy markazlar orqali tiklashga (neyroplastiklikka) yordam beradi. "Oq terakmi, ko'k terak" kabi o'yinlar duduqlanuvchi bolalarda nutqiy hayajonni bartaraf etuvchi eng yaxshi "psixologik himoya" vositasi ekanligi isbotlandi.

Innovatsion inklyuziya: Milliy meros va neyropedagogika sintezi O'zbekiston musiqa ta'limi tizimini jahon standartlari darajasiga ko'tarish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: "O'qituvchi", 1992.
2. Patel, A. D. Music, Language, and the Brain. – Oxford University Press, 2008.

3. Thaut, M. H. Rhythm, Music, and the Brain: Scientific Foundations and Clinical Applications. – Taylor & Francis, 2005.
4. Volkova, G. A. Logopedicheskaya ritmika. – Moskva: Vldos, 2002.
5. Mansurov, A. Musiqa o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007.
6. Qodirova, F. Inklyuziv ta'lim metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
7. Strong, J. Rhythmic Entrainment Intervention (REI) for Autism. – REI Institute, 2012.
8. Raxmatullayeva, Sh. Musiqa ta'limida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.
9. O'zbekiston Respublikasining "Aleksandriya" deklaratsiyasi — Inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro tavsiyalar.
10. Zikiriyayev, A. Musiqa va neyrofiziologiya. – Toshkent: Universitet, 2015.